

Bocheńskio autoriteto samprata

Viktoras Bachmetjevas

Vytauto Didžiojo universitetas

Vytautas Magnus University

viktoras.bachmetjevas@vdu.lt

Santrauka. Šiame darbe aptariama XX a. lenkų filosofo ir logiko Józefo Marios Bocheńskio autoriteto samprata, grindžiama santykių teorija. Bocheńskis tvirtina, kad autoritetas yra trivietis santykis, kurį sudaro autoritetingas asmuo, autoriteto subjektas ir autoriteto sritis. Straipsnyje analizuojama, kaip šie elementai sąveikauja, kokios sąlygos lemia autoriteto pripažinimą ir kokiomis ypatybėmis pasižymi autoriteto santykio struktūra. Straipsnyje taip pat aptariama autoriteto taksonomija, jos nesilaikymo nulemtos autoriteto taikymo klaidos, taip pat implikacijos politiniam gyvenimui bei visuomenės organizacijai.

Reikšminiai žodžiai: trivietis santykis, deontinis autoritetas, episteminis autoritetas, Józefas Maria Bocheńskis.

Bocheński's Concept of Authority

Abstract. This article discusses the 20th century Polish philosopher and logician Józef Maria Bocheński's concept of authority, which is based on the theory of relations. Bocheński claims that authority is a tripartite relationship which is comprised of authoritative person, subject of authority, and domain of authority. The article analyses how these elements interact, what conditions determine recognition of authority and what the specifics of the relationship of authority are. It also discusses the taxonomy of authority, the errors that result from the misapplication of this taxonomy and their implications for the political life and societal organization.

Keywords: tripartite relation, deontic authority, epistemic authority, Józef Maria Bocheński.

Įvadas

Vienas iš Apšvietos ir modernybės suformuotų idealų – skeptiškas požiūris į išankstines duotybes ir vyraujančias nuomones. Jau Viduramžiais Rogeris Baconas tarp kliūčių pažinti išskyrė autoritetų respektavimą, o jo bendrapavardis Francis Baconas modernybės priešaušryje pasiūlė išsamią proto stabų tipologiją, kurios tikslas buvo paskatinti kritiškai užklausti akivaizdžiomis laikomas tiesas. Toks skepsis radikaliausią pavidalą modernybėje įgavo Renė Descartes'o filosofijoje, abejonę pavertusioje kryptingu metodu. Taip abejonė iš kritinės užklauskos priemonės tapo konstruktyvaus filosofinio darbo instrumentu. Kaip žinia, tai atvedė Descartes'ą prie apodiktinės akivaizdybės, kad vienintelis neabejotinas dalykas, kuriuo jis galės remtis, yra jo paties protas. Tokia kritinė nuostata išorinių duomenų (faktų, nuomonių, bendrai priimtų tiesų) atžvilgiu tapo vienu iš moderniosios kultūros variklių. Ją aptinkame ne tik tarp Descartes'o amžininkų Spinozos ar Leibnizo, bet ir paskesniais laikais. Pavyzdžiui, XVIII a. prancūzų švietėjams kritinė proto nuostata ir apskritai švietimas yra dalis išsilaisvinimo ir nuo episteminių, ir

Received: 03/04/2025. **Accepted:** 02/05/2025.

Copyright © 2025 Viktoras Bachmetjevas. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

nuo politinių autoritetų programos, Immanueliui Kantui kritinis metodas yra žmogiškojo pažinimo ir patyrimo ribų nustatymo sistemingas tyrinėjimas. O XX a. kritinės nuostatos episteminių ir apskritai autoritetų atžvilgiu suveša ir įgauna pačias radikaliausias formas. Ludwigas Wittgensteinas meta iššūkį rigidiškoms episteminėms struktūroms ir pasiūlo įkrautą kalbinių žaidimų kaip prasmės kūrėjų sąvoką. Michelis Foucault ir Thomasas Kuhnas skirtingais metodais demonstruoja mokslinės žinijos istoriškumą ir su tuo susijusį to, kas laikoma tiesa, kontingentiškumą. Paulas Feyerabendas apskritai kvestionuoja bet kokią vienos tiesos galimybę ir propaguoja episteminio anarchizmo idėjas.

Šis istorinis-kultūrinis kontekstas neabejotinai prisidėjo prie to, kad nemažai žmonių jaučiasi ir galintys, ir privalantys patys spręsti apie įvairius dalykus, kurie jiems atrodo reikšmingi ar tiesiog įdomūs. „Vadovaukis savo protu!“, „Neturėk autoritetų!“, „Nepasikliauk tuo, kas tau sakoma!“ ir panašūs imperatyvai neabejotinai atspindi modernybės antiautoritarinę ir antiautoritetinę dvasią ir reiškiasi įvairiais pavidalais estetikos, etikos, politikos, net mokslo srityse. Nepaisant pozityvių impulsų, tokia nuostata turi ir tamsiąją pusę. Tyrinėtojai pastebi, kad radikalus skepsis dėl tiesų, kurių šaltinis nėra paties mąstančiojo protas, neretai veda prie monadiškumo, uždarumo, o šie savo ruožtu panaikina galimybę falsifikuoti savo paties proto prietas išvadas. Perdėtas nepasitikėjimas kitais neretai sukuria perdėtą pasitikėjimą savo paties protu. Galbūt neatsitiktinai nemažai tikinčiųjų sąmokslo teorijomis savo išvadas grindžia visų pirma kritine nuostata dėl vyraujančių nuomonių. Sąmokslo teorijų tyrinėtojai pažymi, kad esama tiesioginio priežastinio ryšio tarp skeptiškos ar kritiškos nuostatos to, kas laikoma dominuojančia tiesa, atžvilgiu ir tikėjimo, kad tiesa esti visai kitokia. Kitaip tariant, tikėjimas sąmokslo teorija yra tiesioginė kritinės nuostatos išdava, o ne tiesiog atsitiktinis koreliatas. Pavyzdžiui, Stefas Aupersas pažymi, kad „konspiracinio mąstymo negalima atmesti kaip tiesiog „neracionalaus“ ar „kliesių“, nes jis remiasi realiais istoriniais įvykiais ir įkūnija radikalią reflektyvumą, kritiškumą ir skepsio bet kurio tiesos teiginio atžvilgiu formą“¹. Tikima sąmokslo teorija, nes nebetikima tuo, kas (įprastai) laikoma tiesa. Ištikus pamatinės abejonės esama dalykų padėtimi situacijai, plika abejonė netrukus papildoma pozityviu turiniu, kuris gali būti nuolat atnaujinamas vis naujomis teorijomis apie dalykų padėtį, tačiau šios visuomet turi tenkinti sąlygą, kad visuotinai pripažinta dalykų padėtis neatitinka tikrovės. Tokia radikali skepsio tiesos atžvilgiu forma neretai yra glaudžiai susijusi su pasitikėjimo (aplinka, artimaisiais, vyraujančiomis nuomonėmis, valdžia ir pan.) stoka. Sociologas Tedas Goertzelis, tyrinėdamas sąmokslo teorijų adeptus, priėjo prie išvados, jog du pagrindiniai faktoriai, lemiantys polinkį į sąmokslo teorijas, yra socialinis individo neužtikrintumas ir pasitikėjimo aplinka stoka.² Ir nors tyrinėtojai pabrėžia, kad sąmokslo teorijų adeptai neretai pasižymi menkais kritinio mąstymo gebėjimais³, būtent pasitikėjimo aplinka stoka gali paaiškinti, kodėl ši suprantama kaip pakaitalas ar netgi lygiavertė pamaina kritinio mąstymo geboms.

Net ir iš šios menkos apžvalgos galima daryti išvadą, jog radikalus skepsis yra destruktivus, izoliuojantis veiksnys, galintis individą uždaryti į klaidingų įsitikinimų tinklą, kurio jis negali sutraukti dėl nepasitikėjimo bet koku išoriniu jo teiginius galinčiu falsifikuoti veiksmu. Tokiame kontekste centrinė tampa pasitikėjimo kitais problema, o jos vienas iš svarbiausių aspektų telkiasi aplink autoriteto sąvoką. „Tarptautinių žodžių žodynas“ autoritetą apibrėžia kaip „visuotinai pripažintą kieno nors reikšmę, įtaką, pagarbą“, kitaip tariant, būtent autoriteto sąvokoje slypi išankstinė pasitikėjimo ir, remiantis žodžio etimologija, iš jo kylanti valdžia individo atžvilgiu. Jokių autoritetų neturėjimas bent tam tikra prasme jau reiškia ir nulinio pasitikėjimo aplinka nuostatą.

XX a. lenkų logikas Jozefas Maria Bocheńskis (1902–1995) buvo vienas pirmųjų filosofų, ėmęsis naudodamasis formaliaja logika nagrinėti šią reikšmingą sąvoką. Jo veikalas „Kas yra autoritetas? Įvadas į autoriteto logiką“, skirtas šiai problematikai, yra išleistas keliomis kalbomis. Šiame straipsnyje aptariama

¹ Aupers, S. Trust no one: Modernization, Paranoia and Conspiracy Culture. *European Journal of Communication*, 2012, Vol. 27, No. 1, p. 22–34

² Goertzel, T. Belief in Conspiracy Theories. *Political Philosophy*, 1994, Vol. 15, p. 733–744.

³ Lantian, A.; Bagneux, V.; Delouvé, S.; Gauvrit, N. Maybe a Free Thinker But Not a Critical One: High Conspiracy Belief is Associated With Low Critical Thinking Ability. *Applied Cognitive Psychology*, 2021, Vol. 15, No. 3, p. 674–684.

Bocheński siūloma autoriteto loginė analizė bei tipologija. Daroma išvada, kad Bocheński pasiūlyta autoriteto samprata gali būti naudinga šiuolaikiniuose episteminiuose ir viešuosiuose debatuose, nes aiškiai numato autoriteto galiojimo ribas bei suformuluoja pagrindą, kuriuo remiantis galima įveikti radikalaus skepsio poziciją neatsisakant kritinės nuostatos dėl autoritetų.

Autoriteto prigimtis: autoritetas kaip trivietis santykis

Bocheńskis pradeda nuo autoriteto sąvokos vartosenos. Anot jo, kalboje esama bent keletas variantų, kaip nusakome autoritetą. Autoritetu neretai vadiname kokį nors individą. Pavyzdžiui, teiginyje „ji man yra autoritetas“ sąvoka „autoritetas“ aiškiai nurodo į konkretų asmenį. Tačiau kitais atvejais apie autoritetą kalbame ne kaip apie individą, bet apie tai, kuo individas disponuoja. Pasakymai „jis turi didžiulį autoritetą“ arba „metams bėgant jis įgijo milžinišką autoritetą“ suponuoją, kad autoritetas yra ypatybė, kuri priklauso aptariamam asmeniui. Galiausiai labai panašiai, tačiau netapačiai galimas ir pasakymas „šis teisininkas yra autoritetingas konstitucinėje teisėje“. Taigi kartais apie autoritetą kalbame kaip apie daiktą, o kartais – kaip apie savybę.

Bocheńskis pažymi, kad tiek daiktai, tiek savybės gali turėti vardus, kurie arba absoliutūs, arba reliatyvūs. Absoliutūs vardai ką nors „išreiškia nepriklausomai nuo bet kokių santykių su kuo nors kitu“⁴. Pavyzdžiui, tai pasakytina apie tikrinius vardus („Einsteinas“, „Kopernikas“ ir pan.), tačiau tokių vardų galima pastebėti ir tarp savybių („raudona“, „liūdnas“, „apvalus“). O reliatyvūs vardai susiję ne su pačiu daiktu ar savybe, bet su kuo nors kitu. Bocheńskis kaip pavyzdį pasiūlo „tėvo“ sąvoką. Ši žymi konkretų žmogų, tačiau taip, kaip šis yra susijęs su kuo nors kitu. Be tų sąsajų pats žodis yra bereikšmis. Taigi reliatyvus vardas nusako santykį.

Bocheńskis daro išvadą, kad iš trijų galimybių (daikto, savybės ar santykio) „autoriteto“ sąvoka žymi pastarąjį. Visą paskesnę Bocheńskio analizės plėtotę nulemia tai, jog Bocheńskis apibrėžia autoritetą kaip trivietį santykį tarp autoritetingo asmens, autoriteto subjekto ir autoriteto srities.⁵ Tai reiškia, kad bet koks autoriteto reiškinys turi būti suvokiamas kaip trijų komponentų – autoritetingo asmens, subjekto ir srities – sąveika. Autoritetingas asmuo čia yra individas, kuris turi įgaliojimus ir (ar) kompetenciją teikti nuorodas ir nurodymus. O autoriteto subjektas yra asmuo, kuris pripažįsta ir priima pateikiamą informaciją. Remiantis vien tuo, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad autoriteto fenomenas negali rasti vienpusiškai: autoritetingu asmeniu netampama be autoriteto subjekto pripažinimo, kaip ir, panašu, autoriteto subjekto pripažinimas ne visais atvejais pakankamas, kad asmuo disponuotų autoritetu. Kai kuriais (įgaliojimų) atvejais pripažinimo gali pakakti. Pavyzdžiui, paauglių grupei išplaukus valtimą į atvirą jūrą ir pakilus bangoms, jaunuoliai gali sutarti, jog vienas iš jų bus tas, kurio nurodymams paklus visi kiti. Pasirinktas nebūtinai turės daugiau kompetencijos ar patirties, tačiau suteiktų įgaliojimų pakaks, kad jis taptų autoritetingu asmeniu. Tačiau kitais atvejais įgaliojimų gali nepakakti – apie tai, kaip netinkamai priskiriamas autoritetas gali sukelti nemažai painiavos, kalbėsime vėliau.

Vis dėlto nemažiau svarbus ir trečiasis autoriteto santykio narys – autoriteto sritis. Anot Bocheńskio, autoriteto sritis žymi specifinę veiklos ar mokslo sritį, kurioje autoritetingas asmuo įgyvendina savo vaidmenį. Jaunuolis savo bendrams valtyje tampa autoritetu ne visais įmanomais klausimais, o tik tais, kurie susiję su koordinuotu veikimu siekiant išsikapanoti iš susidariusios situacijos. Deja, kaip matysime, būtent autoriteto srities nesilaikymas ir jos beatodairiška plėtra, laikant, kad jei asmuo turi autoritetą vienoje srityje, turi jį disponuoti ir kitose, neretai ir yra tai, kas galiausiai visiškai diskredituoja patį autoritetą.

Apibendrinant galima teigti, kad autoriteto kaip triviečio santykio samprata leidžia atskleisti, kad autoriteto radimasis ir egzistavimas priklauso ne tik nuo autoritetingo asmens, bet ir nuo to, kieno atžvilgiu tas autoritetas taikomas, bei srities, į kurią autoritetingas asmuo pretenduoja.

⁴ Bocheński, J. *Kas yra autoritetas?: įvadas į autoriteto logiką* / iš lenkų kalbos vertė V. Leškevičius. Vilnius: Hubris, 2024, p. 48.

⁵ *Ibidem*, p. 56.

Santykio sąlygos ir sąveikos mechanizmai

Apibrėžęs autoritetą, Bocheńskis atlieka seriją loginių analizių, kuriomis identifikuoja skirtingas autoriteto kaip santykio narių savybes bei jų tarpusavio sąveikos ypatumus. Paties autoriteto santykio pobūdį Bocheńskis apibrėžia šitaip: „A yra autoritetas subjektui S srityje R tada ir tik tada, kai S pripažįsta iš esmės viską, ką jam teigdamas praneša A, ir tai priklauso sričiai R.“⁶ Iš tokio apibrėžimo darytinose bent kelios paprastos, bet toli siekiančios išvados. Pirma, anot Bocheńskio, tai reiškia, kad autoriteto subjektas būtinai turi būti sąmoninga būtybė (nes privalo priimti sprendimą apie kito autoritetą jo paties atžvilgiu). Be to, autoriteto subjektas būtinai turi būti individuali būtybė. Anot Bocheńskio, tas, kas turi autoritetą grupei (pavyzdžiui, mokytojas savo mokiniams), jį turi tik kaip paskirų individų visumai. Visai įmanoma, kad kurio nors mokinio atžvilgiu jis tą autoritetą iššvaistys, neprarasdamas jo likusiai klasės daliai. Analogiškos savybės priskirtinos ir autoritetingam asmeniui – šis taip pat turi būti individuali sąmoninga būtybė. O kalbant apie autoriteto sritį – ją, anot Bocheńskio, sudaro idealių darinių klasė. Idealiais dariniais čia Bocheńskis vadina „žodžių reikšmes bei minties turinius“⁷. Tad fiksuotina, kad autoriteto santykis yra toks, kuriame du iš narių yra realios sąmoningos individualios būtybės, o trečias yra idealių darinių klasė arba, kalbant paprasčiau, pranešimai, kuriuos autoritetingas asmuo perduoda autoriteto subjektui. O tai rodo, kad loginiu požiūriu autoritetas yra „nevienalytis santykis“⁸. Paprastai tariant, tai reiškia, kad nors individo vaidmuo autoriteto santykiuose yra pagrįstas realių asmenų savybėmis ir elgesiu, sritis, kurioje šie santykiai įgyvendinami, yra idealizuota – tai tarsi taisyklių ar vertybių rinkinys, kuriame formuojasi mokslo, etikos ar kitos srities standartai. Todėl autoriteto santykis yra dvipusis: jis sujungia objektyvius, idealizuotus principus ir subjektyvius, asmeninius vertinimus.

Santykio bruožai

Bocheńskis nurodo tris esminius autoriteto santykio bruožus: irefleksyvumą, asimetriškumą ir tranzityvumą. Irefleksyvumas nurodo į tai, kad autoriteto santykis būtinai yra savitarpusis – nė vienas asmuo jokioje srityje negali būti autoritetas pats sau.⁹ Asimetriškumas nurodo į tai, kad autoriteto subjektas ir autoritetingas asmuo niekuomet nėra lygiaverčiai: jei A yra autoritetas B tam tikroje srityje, tai B nėra autoritetas A toje srityje.¹⁰ Ir galiausiai autoriteto santykis yra tranzityvus, kitaip tariant, jei A yra autoritetas B tam tikroje srityje, o B yra autoritetas C toje pačioje srityje, tai A yra autoritetas C toje srityje.¹¹ Tokios autoriteto santykio savybės pavyzdžiai rodo, jog autoriteto santykio egzistavimas yra itin paslankus, nuo konteksto, jo dalyvių priklausantis reiškinys.

Įdomu pažymėti, kad Bocheńskio teorijoje pasireiškia ir tam tikras universalumo bei ribotumo paradoksas. Jis teigia: „Yra nors vienas žmogus, kuris mažiausiai vienoje srityje yra autoritetas visiems kitiems žmonėms“¹², kaip pavyzdį pasitelkdamas vaiką, kuris tvirtina, kad jam skauda pilvą. Iš to galima daryti ir tolesnę išvadą, kad „kiekvienas žmogus mažiausiai vienoje srityje yra autoritetas visiems kitiems žmonėms“¹³. Tai rodo, kad kiekvienas individas turi savitą sritį, kurioje jam pripažįstama tam tikra kompetencija ar autoritetas. Tačiau galbūt šiek tiek iš pirmo žvilgsnio paradoksaliai Bocheńskis tvirtina, kad „nė vienas žmogus bet kuriam kitam žmogui nėra autoritetas visose srityse“¹⁴. Tai įrodoma remiantis autoriteto santykio asimetriškumo principu: jei kiekvienas žmogus yra autoritetas visiems kitiems bent vienoje srityje, iš to išeina, kad joks žmogus negali būti autoritetas kitam visose srityse.

⁶ *Ibidem*, p. 59.

⁷ *Ibidem*, p. 65.

⁸ *Ibidem*, p. 75.

⁹ *Ibidem*, p. 79.

¹⁰ *Ibidem*, p. 79.

¹¹ *Ibidem*, p. 84.

¹² *Ibidem*, p. 86.

¹³ *Ibidem*, p. 86.

¹⁴ *Ibidem*, p. 87.

Aptarus pagrindinius autoriteto santykio bruožus, galima fiksuoti ir piktnaudžiavimo autoritetu tipus. Anot Bocheński, formaliai galimi du piktnaudžiavimo autoritetu ar netinkamo jo naudojimo būdai: piktnaudžiavimas autoritetu jį nepagrįstai naudojant subjekto arba srities atžvilgiu. Piktnaudžiavimo srities atžvilgiu pavyzdys galėtų būti akademinės bendruomenės kolektyviniai pareiškimai politiniais klausimais arba krepšinio sirgalių direktyvų komandos treneriui žaidybinės taktikos klausimais. O piktnaudžiavimo subjekto atžvilgiu pavyzdys galėtų būti karininkas, duodantis įsakymus civiliams.¹⁵

Episteminis ir deontinis autoritetas: skirtumai ir sąsajos

Viena svarbiausių Bocheński autoriteto teorijos dalių yra jo pasiūlyta autoritetų tipologija. Anot jo, autoriteto sritį gali sudaryti arba teiginiai, arba nurodymai. Teiginiai nuo nurodymų skiriasi tuo, kad jie gali būti teisingi arba klaidingi ir visuomet yra susiję su dalykų padėtimi, jos deskripcija. Nurodymai nėra nei teisingi, nei klaidingi ir susiję ne su tuo, kaip kas nors yra, o su tuo, kaip kas nors turėtų būti. Sekdamas šia perskyra Bocheński įveda dvi autoritetų kategorijas: episteminį autoritetą, kuris operuoja teiginiais, ir deontinį autoritetą, kuris operuoja nurodymais.¹⁶ Episteminis autoritetas operuoja žiniomis, patirtimi ir gebėjimu teikti teisingą bei patikimą informaciją. Šio tipo autoritetas atsiranda vertinant autoritetingo asmens gebėjimą analizuoti, interpretuoti ir skleisti informaciją, todėl jis ypač svarbus mokslo, filosofijos bei kitose pažinimo srityse. O deontinis autoritetas yra susijęs su pareigomis, statusu, moraliniais įsipareigojimais ir normatyviniu valdymu. Jis grindžiamas tuo, kad asmuo turi teisę nurodyti ar reikalauti tam tikrų elgesio modelių pagal socialinius ir etinius standartus.

Gali nutikti, kad abu autoriteto tipai sutampa: deontinis autoritetas yra ir episteminis autoritetas tam tikroje srityje. Išties, Bocheński nuomone, pageidautina, kad deontinis autoritetas tuo pat metu būtų ir episteminis autoritetas tam tikroje srityje. Tai reiškia, kad idealioje situacijoje asmuo, turintis teisę nurodyti ir reikalauti elgesio normų, taip pat turėtų parodyti pakankamą žinių lygį, kad jo nurodymai būtų pagrįsti ir objektyvūs. Tačiau – ir tai svarbu – abu šie autoritetai yra vienas nuo kito nepriklausomi, tad tikrovėje taip būna toli gražu ne visada: „deontinis autoritetas vienoje srityje ir episteminis autoritetas atitinkamoje srityje nebūtinai sutampa“¹⁷. Tai atskleidžia, kad kartais asmenys, turintys moralinį ar normatyvinį statusą, gali nebūti laikomi patikimais informacijos šaltiniais, ir atvirkščiai – asmenys, turintys galias žinias, gali neturėti teisės ar moralinio autoriteto nurodyti elgesio. Tokiu atveju svarbu aiškiai apibrėžti, kokio pobūdžio autoriteto santykiai yra aktualūs konkrečioje srityje.

Be to, Bocheński pabrėžia, kad „episteminis autoritetas egzistuoja ir vertinamųjų teiginių srityje“¹⁸. Vertinamoji sritis apima tokias diskusijas, kuriose svarbu ne tik turėti žinių, bet ir gebėti jas įvertinti, kritiškai analizuoti bei pateikti pagrįstas išvadas. Šiai sričiai nuolat reikia refleksijos ir dialogo, kur autoriteto pozicija yra vis peržiūrima ir atnaujinama.

Episteminis autoritetas

Episteminį autoritetą Bocheński apibrėžia kaip autoritetą A „subjektui S srityje R tada, kai, atsižvelgiant į S žinojimo lygį, kiekvieno sričiai R priklausančio teiginio tikėtumas išauga todėl, kad teiginį subjektui praneša minimas autoritetas A“¹⁹. Pavyzdys galėtų būti filosofijos istorijos dėstymas: dėstytojas yra autoritetas A, studentas yra subjektas S, o filosofijos istorija yra sritis R. Būtina tokio autoriteto egzistavimo sąlyga – didesnės autoritetingo asmens kompetencijos ir patikimumo atitinkamoje srityje pripažinimas. Taigi episteminis autoritetas (kaip ir apskritai autoritetas) negalima tapti autoriteto subjektui nepripažįstant autoritetingo asmens autoriteto.

¹⁵ *Ibidem*, p. 91–94.

¹⁶ *Ibidem*, p. 95–101.

¹⁷ *Ibidem*, p. 104.

¹⁸ *Ibidem*, p. 123.

¹⁹ *Ibidem*, p. 109.

Episteminis autoritetas gali būti priimamas arba grindžiant kuo nors, arba be pagrindimo (iracionaliai). Bocheński skeptiškai žiūri į pastarąjį ir tvirtina, kad joks episteminis autoritetas neturėtų būti priimamas be pagrindo. Pagrindimas formaliu požiūriu gali būti teikiamas arba remiantis tiesiogine įžvalga, arba samprotavimu. Tiesioginė įžvalga yra susijusi su tuo, ką autoriteto subjektas iš anksto žino apie autoritetingo asmens asmenybę arba aplinkybes. Tokie atvejai savo prigimtimi yra tikėjimo ar, greičiau, pasitikėjimo aktai. Vis dėlto, anot Bocheński, grindžiant episteminį autoritetą, absoliučia dauguma atvejų jis priimamas ne be pagrindo ir remiantis ne tiesiogine įžvalga, o samprotavimu. Samprotavimas šiame kontekste reiškia tam tikrą patirties apibendrinimą: arba kas nors iš ankstesnio patyrimo žinoma apie kandidatą į episteminius autoritetus, arba remiamasi žiniomis apie klasę, kuriai jis priklauso. O tai reiškia, kad tokie teiginiai yra indukciniai, tad samprotavimuose apie episteminį autoritetą visuomet esti klaidos tikimybė.

Kaip pastebi Bocheński tyrinėtoja Anna Brożek, episteminio autoriteto pripažinimas nereiškia nei neklystamumo, nei ekspertizės. Esminis skirtumas tarp episteminio autoriteto iš vienos pusės ir neklystamumo ar ekspertizės iš kitos, anot Brożek, yra tai, kad episteminis autoritetas yra santykis, išvestas iš trinarės struktūros, o neklystamumas ir ekspertizė yra savistovios savybės, nepriklausomos nuo nieko kito: „būnama episteminiu autoritetu tam tikroje srityje ir kam nors, tuo tarpu neklystama arba esama ekspertu santykyje su tam tikra sritimi, bet ne santykyje su kitu asmeniu.“²⁰ Kitaip tariant, neklystamumas, ekspertizė ir episteminis autoritetas yra nepriklausomos sąvokos: episteminis autoritetas nėra neklystantis, ir visai įmanomi atvejai, kai kokios nors srities ekspertas niekam nėra episteminis autoritetas toje srityje.

Deontinis autoritetas

Kalbant apie deontinį autoritetą, šis visuomet yra susijęs su nurodymais: „A yra deontinis autoritetas subjektui S srityje R tada, kai egzistuoja toks įvykis Z, kai (1) S nori, kad Z būtų įgyvendintas; (2) S tiki privalęs – kaip būtiną Z įgyvendinimo sąlygą – įvykdyti visus nurodymus, kuriuos jam praneša A ir kurie priklauso sričiai R.“²¹ Tokioje situacijoje A galėtų būti banko skolų vadybininkas, S – banko klientas, sritis R – skolų padengimas, o Z – papuolimas į skolininkų kalėjimą. Banko vadybininkas, nurodydamas banko klientui tučtuojau padengti skolą, veikia kaip deontinis autoritetas. Vienas esminių deontinio autoriteto skirtumų nuo episteminio yra tai, kad pirmąjį galima perduoti: banko vadybininkas gali išeiti atostogų ir savo teisę teikti nurodymus skoloms padengti gali perleisti (laikinais ar visam) kolegai ar pavaldiniui. Deontinis autoritetas skirstomas į dvi rūšis: sankcijų ir solidarumo. Sankcijų autoritetas yra toks deontinis autoritetas, kuriam paklūstama, nes nepaklusimo atveju gresia nemalonumai ar bausmė. Geriausias deontinio autoriteto pavyzdys yra reketininkas savo aukos atžvilgiu. O solidarumo autoritetas yra tas, kuris pripažįstamas, nes autoriteto subjekto tikslas sutampa su autoritetingo asmens tikslu. Deontinio autoriteto pavyzdys galėtų būti skęstančio laivo kapitonas savo įgulai ir keleiviams. Keleiviai ir įgula vykdo kapitono nurodymus gelbėjimosi operacijoje, nes, kaip ir jis, nori išsigelbėti. Dar kitaip galėtume sakyti, kad solidarumo autoriteto atveju autoritetingo asmens ir jo subjekto imanentiniai (imtis gelbėjimo darbų) ir transcendentiniai (išsigelbėti) tikslai sutampa. Sankcijų autoriteto atveju imanentiniai autoritetingo asmens ir jo subjekto tikslai sutaps (duoklė bus sumokėta), tačiau transcendentiniai skirsis (gangsteris sieks praturtėti, auka sieks išsaugoti savo gyvybę ir likusį turtą).

Būtent deontinis autoritetas, Bocheński nuomone, turi daugiausia sąsajų su praktinio veikimo sritimis: etika ir politika. Juo remiantis galima apibrėžti politinę laisvę: „Subjektas tam tikroje srityje yra politiškai laisvas tada, kai toje srityje nesama deontinio autoriteto“²², tačiau laisvė nepainiotina su

²⁰ Brożek, A. Bocheński on Authority. *Studies in East European Thought*, 2013, Vol. 65, p. 115–133.

²¹ Bocheński, J. *Kas yra autoritetas?: įvadas į autoriteto logiką*, p. 143.

²² *Ibidem*, p. 180.

anarchizmu, kuris, anot Bocheński, yra „doktrina, pasak kurios, deontinis autoritetas privalo neegzistuoti.“²³ Taigi anarchizmas su deontiniu autoritetu turi panašų santykį kaip racionalizmas su episteminiu, tačiau esama ir esminio skirtumo: „racionalistas sako, jog autoriteto apskritai nėra, anarchistas jo egzistavimą kuo mieliausiai pripažįsta, tik teigia, kad jo neturėtų būti.“²⁴

Remdamasis jau formuluota deontinio autoriteto tipologija, Bocheński pasiūlo ir anarchizmo tipus: atmetantį bet koki deontinį autoritetą (radikalusis anarchizmas), atmetantį tik sankcijų autoritetą, atmetantį tik solidarumo autoritetą. Nors formaliai įmanomi visi trys tipai, Bocheński pabrėžia, kad paskutinis tikrovėje sunkiai įsivaizduojamas: tas, kuris atmeta solidarumo autoritetą, vargu bau pripažins sankcijas. Čia Bocheńskiui galima ir paprieštarauti: tikrai būta pedagogikos doktrinų, pagal kurias griežtas auklėjimas, paremtas baudomis ir disciplina, – tai produktyviausias būdas pasiekti rezultatų. Neabejotina, kad autoriteto subjektų – mokinių – nuomonės neretai šiais klausimais sutampa su jų mokytojų. Kad ir kaip ten būtų, Bocheński teisingai sakydamas, kad „paprastai yra arba radikalusis, arba sankcijų anarchizmas“²⁵. Nors radikalusis anarchizmas ir teoriškai, ir praktiškai yra įmanomas, Bocheński teigia, kad kompleksinėse situacijose radikalusis anarchizmas neveikia – jis neleidžia siekti tikslų ir veikti organizuotai. O sankcijų anarchizmas kuo puikiausiai įmanomas ir praktiškai, tačiau, anot Bocheński, jam paplūsti trukdo psichosocialinės priežastys: „Žmonės, matyt, yra tokie, kad jiems reikia sankcijų autoriteto.“²⁶

Anarchizmo priešybė yra totalitarizmas – pažiūra, pasak kurios, deontinis autoritetas turi egzistuoti visose srityse.²⁷ Kaip ir anarchizmo atveju, totalitarizmas gali būti sankcijų arba solidarumo. Nors solidarumo totalitarizmas iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti vidujai prieštaringas, istorijoje būta visuomenių ir kontekstų, kuriuose patys autoriteto subjektai paklūsta deontiniam autoritetui, nes jų ir jų autoriteto transcendentiniai tikslai sutampa. Tokiais atvejais laikytinos organizuotos religijos, religiniai kultiniai, tačiau ir kai kurie valstybiniai dariniai. Vis dėlto, nors neretai totalitariniai režimai deklaruoja esantys solidarumo totalitarizmai, išties jie yra sankcijų. Tokios situacijos pavyzdžiu būtų galima laikyti Sovietų Sąjungą, kurios deklaruotas totalitarizmas buvo solidarus, tačiau tikrovėje rėmėsi sankcijomis. Nors anarchizmas ir totalitarizmas iš pažiūros yra veidrodinės priešybės, tačiau tarp jų esama ir esminio skirtumo: anarchizmas kaip idealas gan lengvai įsivaizduojamas, bet tikrovėje neįmanomas dėl šios kompleksškumo. O totalitarizmas, kaip žinome iš istorijos, yra ne tik lengvai įsivaizduojamas, bet ir kuo puikiausiai įmanomas. Vis dėlto pažymėtina, kad šios dvi priešybės yra ne kontradiktoriainės (arba, arba), o kontrarinės. O tai reiškia, kad tarp jų įmanomas vidurio kelias. Tikrovėje tai reikštų sutarimą, jog deontinis autoritetas galioja vienoje srityje, o kitose ne, paliekant šias politiškai laisvas.

Išvados

Bocheński modelis turi nemažai praktinių pasekmių įvairiose sferose: nuo švietimo iki politinio vadovavimo ir mokslo bendruomenės. Praktiniu lygmeniu svarbu suprasti, kad autoriteto pripažinimas nepriklauso vien asmens statusui ar pozicijai, bet nuo to, kaip subjektyviai ir objektyviai vertinami jo teiginiai tam tikroje srityje. Pavyzdžiui, mokytojas ar dėstytojas tampa autoritetingu asmeniu, kai mokiniai arba studentai pripažįsta jo žinias ir kompetenciją, o tai susiformuoja konkrečioje mokslo ar švietimo srityje. O politiko autoritetas dažnai grindžiamas ne tik jo asmeninėmis savybėmis, bet ir gebėjimu formuluoti vertingas politines kryptis bei jas įgyvendinti konkrečiame politiniame kontekste.

Šiame kontekste ypač svarbu pabrėžti, kad nė vienas žmogus bet kuriam kitam žmogui nėra autoritetas visose srityse. Tai rodo, kad ekspertizė yra suskaidyta ir lokalizuota: vienas asmuo gali būti vertinamas

²³ *Ibidem*, p. 187.

²⁴ *Ibidem*, p. 187.

²⁵ *Ibidem*, p. 188.

²⁶ *Ibidem*, p. 191.

²⁷ *Ibidem*, p. 192.

kaip autoritetas vienoje srityje, tačiau jo įtaka kitoje srityje gali (ir turi) būti ribota arba net neegzistuoti. Todėl, taikant Bocheński modelį, svarbu aiškiai nustatyti, kuriose srityse asmuo turi autoritetą ir kokie kriterijai lemia šį pripažinimą. Net ir pripažinus autoritetą tam tikroje srityje, verta atminti, kad jis nėra absoliutus: „Autoritetas svarus tiek, kiek jo pateikiamas pagrindimas.“²⁸

Be to, praktikoje vis aktualesnė diskusija apie episteminį ir deontinį autoritetą tampa svarbi kuriant naujas mokymo ir lyderystės strategijas. Idealiu atveju, kaip minėta, deontinis autoritetas turėtų būti paremtas tuo pačiu episteminiu pagrindu, tačiau realybėje dažnai pastebima, kad šių dviejų tipų santykiai yra atskirti. Todėl reikia skatinti nuolatinį dialogą ir vertinimą, siekiant sukurti integruotą požiūrį, kuriame abiejų tipų autoritetai pastiprintų vienas kitą.

Apibendrinant galima teigti, kad Bocheński autoriteto samprata ir tipologija atskleidžia sudėtingą ir daugiasluoksnį autoriteto reiškinių pobūdį. Autorius pabrėžia, kad:

- Autoritetas yra santykis – tai ne vien asmens savybė, o specifinių sąveikų sistema tarp autoritetingo asmens, subjekto ir srities.
- Šis santykis yra trivietis, kuriame kiekvienas elementas itin svarbus formuojant autoriteto teisėtumą ir pripažinimą.
- Idealių darinių klasė (sritis) ir realūs individai (autoritetą turintys asmenys bei subjektai) sudaro sąveikos bazę, kurioje atsiskleidžia autoriteto logika.
- Autoriteto santykiai pasižymi irefleksyvumu, asimetriškumu ir tranzityvumu, kurie nurodo nuolatinio pokyčio ir kontekstualumo svarbą.
- Universalumo ir ribotumo paradoksas rodo, kad nors kiekvienas žmogus gali būti autoritetas tam tikroje srityje, niekas nėra autoritetas visose srityse, todėl ekspertizė visuomet yra specifinė ir ribota.
- Galiausiai autoriteto tipologijoje aiškiai skiriami episteminis ir deontinis aspektai, kurie, nors idealiai turėtų sutapti, praktikoje dažnai yra atskirti ir reikalauja nuolatinio vertinimo.

Ši teorinė analizė ne tik suteikia gilų supratimą apie autoriteto santykio esmę, bet ir rodo, kaip svarbu atskirti skirtingus autoriteto aspektus vertinant asmenų kompetenciją ir jų vaidmenį visuomenėje. Praktiniai modelio taikymai gali padėti kuriant efektyvesnes lyderystės strategijas, mokymo sistemas bei vertinimo kriterijus įvairiose srityse.

Tolesni tyrimai galėtų gilinti supratimą apie tai, kaip kintantys socialiniai ir kultūriniai kontekstai veikia autoriteto teisėtumą ir kaip galima panaudoti Bocheński modelį analizuojant šiuolaikinius iššūkius, susijusius su žinių ir normų perdavimu. Taip pat būtų vertinga nagrinėti, kaip skirtingos visuomenės ir kultūros interpretuoja episteminio ir deontinio autoriteto santykį bei kokios strategijos padeda išlaikyti ir stiprinti autoriteto įtikinamumą nuolat besikeičiančioje aplinkoje.

Literatūra

- Aupers, Stef. Trust No One: Modernization, Paranoia and Conspiracy Culture. *European Journal of Communication*, 2012, Vol. 27, No. 1, p. 22–34.
- Bocheński, Józef Maria. *Kas yra autoritetas?: įvadas į autoriteto logiką* / iš lenkų kalbos vertė Vytautas Leškevičius. Vilnius: Hubris, 2024.
- Brożek, Anna. Bocheński on Authority. *Studies in East European Thought*, 2013, Vol. 65, p. 115–133.
- Goertzel, Ted. Belief in Conspiracy Theories. *Political Philosophy*, 1994, Vol. 15, p. 733–744.
- Lantian, Anthony; Bagneux, Virginie; Delouvée, Sylvain; Gauvrit, Nicolas. Maybe a Free Thinker But Not a Critical One: High Conspiracy Belief Is Associated With Low Critical Thinking Ability. *Applied Cognitive Psychology*, 2021, Vol. 15, No. 3, p. 674–684.

²⁸ *Ibidem*, p. 131.